

УДК 930.1:334.73.021:378.2"Витанович"(091)**УТКІН Олександр,**

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник сектору
архівознавства і документознавства
Інституту історії аграрної науки, освіти і
техніки Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки НААН
(м. Київ, Україна)

utkin1937@ukr.net**ORCID:** <https://orcid.org/0000-001-9368-6002>**ІСТОРИК КООПЕРАЦІЇ ПРОФЕСОР І. І. ВИТАНОВИЧ (1899-1973 рр.)**

Мета статті полягає в аналізі науково-дослідної та практичної діяльності українського історика й кооператора І. І. Витановича, який в еміграції, вивчаючи проблеми історії, формування народногосподарського комплексу, кооперації та кооперативного руху, будучи активним громадським діячем, займався підготовкою високоосвічених кадрів-патріотів, економістів та кооператорів, борців за створення незалежної демократичної України.

Методологічне підґрунтя дослідження становлять комплекс наукових принципів історизму, об'єктивності, науковості, системності. В аналізі проблем використовується міждисциплінарний підхід, поєднання загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціальних історичних методів (архівознавчого і джерелознавчого аналізу, персоналізації і біографістики). Названі й інші методи інтелектуальної біографії сприяли отриманню нових знань про життєдіяльність вчених, розкривали персоналізований вимір політичних, економічних і соціальних проблем суспільства.

Доведено, що професор І. І. Витанович зробив вагомий внесок у вивчення історії кооперативного руху, аналіз його економічних і соціальних джерел та причин виникнення, висвітлення діяльності перших українських кооператорів та функціонування кооперативних товариств, кооперативних навчальних структур, їхніх успіхів і недоліків. Досягнення І. І. Витановича пов'язані з громадською та науково-дослідною роботою в галузі історії, народного господарства України, економіки, історії українського кооперативного руху, теорії та практики кооперації. Всі види діяльності І. І. Витановича

УТКІН Олександр

спрямовувались на формування національної свідомості, усвідомлення українцями сутності української національної ідеї, форм і методів її реалізації.

Ключові слова: *І. І. Витанович, Український технічно-господарський інститут у Німеччині, науково-дослідна робота, кооперація, український кооперативний рух.*

HISTORIAN OF THE COOPERATION PROFESSOR I. I. VYTANOVYCH (1899-1973)

The purpose of the article is to analyze the research and practical activities of the Ukrainian historian and cooperator I. I. Vytanovych, who in exile studied the problems of history, the formation of the national economic complex, cooperation and the cooperative movement. Being an active public figure, he was also engaged in the training of highly educated patriots, economists and cooperators, fighters for the creation of an independent democratic Ukraine.

The methodological basis of the research is a set of scientific principles of historicism, objectivity, scientificity, and systematicity. To analyze the problems interdisciplinary approach, combination of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical methods (archival and source analysis, personalization and biography) are used. The mentioned and other methods of intellectual biography contributed to obtaining new knowledge about the life and activity of scientists, revealed the personalized dimension of political, economic and social problems of society.

It is proven that Professor I. I. Vytanovych made a significant contribution to the study of the history of the cooperative movement, the analysis of its economic and social sources and causes of its emergence, highlighting the activities of the first Ukrainian cooperators and the functioning of cooperative societies, cooperative educational structures, their successes and shortcomings. The achievements of I. I. Vytanovych are related to public and scientific research work in the field of history, national economy of Ukraine, economy, history of the Ukrainian cooperative movement, theory and practice of cooperation. I. I. Vytanovych's activities were aimed at the formation of national consciousness, awareness among Ukrainians of the essence of the Ukrainian national idea, forms and methods of its implementation.

Keywords: *I. I. Vytanovych, Ukrainian Technical and Economic Institute in Germany, research work, cooperation, Ukrainian cooperative movement.*

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багатогранна діяльність професора І. І. Витановича, його громадська, науково-дослідна і педагогічна робота в галузі історії, теорії та практики кооперації, розвитку українського кооперативного руху відображені зокрема в роботах В. Гориня, В. Марочка,

А. Качора, С. Гелея, редакційній статті «Енциклопедія українознавства» [1; 8-11]. У науковому доробку І. І. Витановича є окремі дослідження, присвячені аналізу творчої спадщини першого українського статистика-економіста в Галичині В. Навроцького та кооператора К. Паньківського [2; 5]. Вагоме значення має праця вченого «Історія українського кооперативного руху» [4]. Професор ретельно вивчав питання витоків кооперативних традицій в Україні, причини гальмування кооперативного будівництва в селах, головні фактори успішного функціонування кооперації в українській діаспорі [3; 6-7]. Період життя вченого на еміграції, його науково-дослідна, видавнича, педагогічна, громадська робота розкривається у збірнику спогадів професорів і студентів Українського технічно-господарського інституту в Німеччині [12], архівних документах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

Виклад основного матеріалу. Витанович Ілля Іванович – український вчений історик, соціолог, кооперативний і громадський діяч – народився 9 серпня 1899 р. у м. Бурштин (нині Івано-Франківська область). Навчався в українській гімназії м. Рогатин, після закінчення якої вступив до легіону Українських січових стрільців. Як старшина Української галицької армії та війська УНР воював у їх складі за незалежність України [9, с. 456]. Протягом 1923–1927 рр. був студентом Львівського університету, де вивчав спочатку історичні дисципліни, а пізніше – соціальну й економічну історію, отримавши диплом магістра економічних наук [18, арк. 37]. У 1930 р. захистив дисертацію на тему «Аграрна політика Галицького сейму у справах крайового бюджету 1861–1914» і здобув науковий ступінь доктора історії, за іншими даними – доктора філософії [18, арк. 37; 11, с. 514].

Став співробітником Інституту суспільно-економічної історії при університеті, аналізував українські, російські, французькі економічні видання, а також наукову спадщину М. І. Туган-Барановського, виклавши свою оцінку

досягнень вченого у роботі «Михайло Туган-Барановський: економіст, історик капіталізму, теоретик кооперативізму» [8, с. 424].

Тривалий період (1927–1937) працював викладачем історії в економічній школі Товариства «Рідна школа» (1929–1939). У 1934 р. запрошений до Українського технічно-господарського інституту у Празі для викладання на заочному відділенні [18, арк. 37].

Очолював кооперативний ліцей у Львові (1937–1940). У 1939 р. І. І. Витановича запросили на посаду професора новітньої історії України на кафедрі Львівського університету. Як дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка керував діяльністю комісії з нової історії України, що діяла в цьому об'єднанні українських вчених.

У 1920–1930-х рр. серед робітників Галичини посилюється інтерес до створення та діяльності кооперативних угруповань, що пояснюється прагненням населення до покращення свого соціально-економічного становища. Кооперативні, економічні, кредитні товариства обслуговували культурні потреби, підтримуючи міцний національний колектив, протистояли денационалізації та різним акціям асиміляції [13, арк. 33]. Проте влада прискіпливо ставилася до функціонування кооперативних формувань, часто проводила зовсім необґрунтовані перевірки фінансових операцій. Коли ж виявлялось, що права кооператорів порушувались, останні звертались у суди, які, не вникаючи в сутність справи, вирішували їх тенденційно. Тому кооператори відмовлялися від виконання своїх господарських і культурних завдань [13, арк. 2].

Для протидії роботі української кооперації влада залучала польських вчених з Львівського університету – професора С. Гломбінські та професора Е. Ромера. З цією метою було використано виступ С. Гломбінські у 1937 р. у Варшаві, який надрукувала одна з газет під назвою «Двадцятитисячна армія агітаторів діє на шкоду державі і підбурює населення». У статті

підкреслювалось вагоме значення українського кооперативного руху, що мав двадцятитисячну армію власних агітаторів, сформовану з кооперативних працівників, які всіляко захищали свої права. Професор Е. Ромер, використовуючи різні методи, намагався довести, що українська кооперація не має нічого спільного з господарським завданням і служить тільки засобом політичної мобілізації та оподаткування. Проти таких наклепів виступили обурені українські кооператори. Польський сенатор Ю. Павликовський разом з іншими членами уряду, заперечуючи ці вигадки публічно, друкували свої відповіді в газеті «Діло», журналі «Кооперативна республіка» (1937 р.) [10, с. 83-87].

Будучи активним учасником вивчення проблеми історико-економічної науки, суспільно-господарського життя, громадсько-побутових відносин у Галичині, становлення і розвитку кооперації, І. І. Витанович працював у приватній українській торговельній школі, співпрацював з відомими вченими й серйозними виданнями – «Господарсько-кооперативний часопис», «Агрономічний вісник», «Кооперативне молочарство», «Кооперативна родина», «Кооперативна республіка». У журналі «Кооперативна республіка» опублікував ряд змістовних матеріалів («Брати Семиренки», 1933, ч. 5–6, 7–8; «Як народжувався український кооперативний рух в Галичині, 1936, ч. 11–12; «Досвід над селом як передумова кооперативного будівництва», 1937, ч. 11–12; «Традиції Кирило-Мефодіївського братства в народинах українського кооперативного руху», 1939, ч. 4). У 1918–1920-х рр. в Україні друкувалося понад 20 українських кооперативних газет, у тому числі кілька двомовних, у яких розкривалась історія кооперації, її сутність, давалася гідна відповідь фальсифікаторам кооперативного руху [7, с. 29].

Праці, підготовлені І. І. Витановичем, свідчать, що він активно вивчав творчу спадщину відомих вчених-гуманітаріїв, природознавців, економістів, цінував їхні досягнення, накопичені ними знання, багатий практичний досвід

освітньої, громадської і господарської роботи в регіонах з різними соціально-політичними умовами. Такі здобутки минулого поряд з дослідженнями С. Бородаєвського, І. Батюка, П. Висанського, А. Жука, Ю. Павликовського, П. Пожарського, Б. Мартоса, В. Тотоміанца, М. Туган-Барановського, Є. Храпливого та інших вчених створили потужну базу розвитку українознавства, в тому числі історії української кооперації, історії українського кооперативного руху як теоретичної і практичної сфери діяльності кооперації в Україні. Оскільки світова наука розвивалась, відбувались істотні зміни соціально-економічної ситуації в результаті науково-технічного прогресу, які впливали на теорію і практику кооперації, піднімаючи ряд нових питань. І. І. Витанович досліджував актуальні питання: ставлення різних груп селянства, місцевих жителів до створення кооперативних товариств; найважливіші причини відмови від утворення організованих структур самодопомоги та спроби їхнього усунення; систематичне роз'яснення конкретних способів удосконалення кооперативного виробництва з метою формування конкурентноспроможності на ринку і можливостей покращення власних матеріальних статків кооператорів; організація системи підготовки кваліфікованих кадрів кооперативних формувань, здатних ефективно управляти науковими методами господарювання; науково-технічна революція та методологія управління осучасненої кооперації.

У статті «Досвід над селом як передумова кооперативного будівництва» І. І. Витанович висвітлив важливі питання селянської маси – торгівлі, розвитку освіти й культури, діяльність кооперації, можливості кооперативного виробництва, відзначаючи, що існуючі негаразди гальмують повноцінне функціонування кооперації і всього кооперативного будівництва. Зокрема, він назвав один із недоліків, пов'язаний із переважанням у середовищі товариства комерційного духу, що стає вищим від ідейних переконань і що було характерним для капіталістичного способу діяльності. Позитивне вирішення

всіх недоліків важке, а кооперативна праця складна, оскільки кооперативний рух – це суспільний рух. Ретельне вивчення проблем життєдіяльності селян, нормалізації відносин між ними, в тому числі і бажаючих створити добровільне об'єднання взаємодопомоги і морального виховання, сприятимуть розширенню кооперативного будівництва та просуванню цивілізованого розвитку села [3, с. 325].

Актуальне питання взаємозв'язку кооперативного руху та національно-визвольних традицій, концепції федерації й народоправства кирило-мефодіївці черпали «з глибокої рідної історії і з духа українського народу, але й не були їм чужі ідеї суспільної справедливості сучасних їм західноєвропейських утопістів, що вимріявали теж у той час форми справедливості суспільного порядку», – писав І. І. Витанович [6, с. 104]. Програма Кирило-Мефодіївського братства хоч і носила абстрактний характер, однак була пронизана гуманною ідеєю правди, яка постійно живе в душі українського народу, виступаючи непоборною силою протягом багатьох століть. Ідеї справедливості, які поширював член братства Д. Пильчиков, як згадував О. Кониський, були переповнені непохитною любов'ю до України та її народу, а в голові його «лежав великий скарб знання історії, археології й політичної економії» [6, с. 108]. Кооперативні ідеали близькі до основ творчості прогресивних українських письменників, зокрема О. Кониського, які трактували український кооперативний рух як тісну ланку національного відродження і визволення, а його коріння виходило з глибини національної традиції. Ідеали його тісно сплетені з національним ідеалом, в якому закладена глибока віра в перемогу правди й справедливості [6, с. 109].

Значну увагу розвитку теорії і практики кооперації в Галичині, засвоєнню її ідеології та підтримки серед народних мас приділяло Львівське кооперативне товариство, одна із функцій якого передбачала систематичне поширення та популяризацію кооперативного вчення з метою роз'яснення сутності кооперативізму, його можливостей у формуванні світогляду, поведінки людей,

їх залучення до організації соціально-економічних утворень. Діяльність таких структур повинна сприяти поступовому досягненню соціальної гармонії в суспільстві, веденню успішного господарювання і покращенню матеріального становища членів кооперативних товариств. Вважалося, що це може створюватись шляхом добровільного об'єднання людей у різні форми кооперації, виховання в них твердого переконання у правильності поставленої мети, легальних способів її реалізації в певній галузі економіки.

У зв'язку зі святкуванням тридцятиріччя кооперативного руху у Галичині у 1930-х рр. Львівське кооперативне товариство проголосило план підготовки та видання серії монографій, присвячених першим відомим організаторам кооперативного руху, – М. Туган-Барановському, братам Симиренкам, М. Левитському, Василю Доманицькому, К. Паньківському та ін. Декілька таких монографій підготував і І. І. Витанович. Зокрема в роботі «Володимир Навроцький: перший український статистик-економіст в Галичині на тлі своєї доби, 1747–1882» проаналізовано громадський досвід попередніх поколінь інтелігенції, її літературні пошуки, суспільний ідеал та необхідність його вмілого використання в нових умовах. У цьому дослідженні відображена діяльність українського вченого на шляху істотних змін галицької інтелігенції, яка переходила від пасивного очікування зовнішньої допомоги до активної щоденної праці для отримання нових більш ефективних якостей громадської роботи та вирішення важливих політичних і соціально-економічних проблем життя нації [8, с. 426].

Окрім названих праць, І. І. Витанович підготував і видав підручник для вищої школи «Західноукраїнське село: його студія і сучасний стан» (Подебради, 1935). Його дослідження в галузі історії й економіки були відзначені відомими вченими, які обрали молодого науковця дійсним членом Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка та призначили секретарем комісії з економіки, соціології й статистики. Він проявив ініціативу у виданні п'ятого

тому збірника «Студія з поля суспільних наук і статистики», присвяченого О. Русову. У збірнику містилася стаття І. І. Витановича «О. Русов у взаєминах Галичини з Наддніпрянщиною» [8, с. 425]. Одночасно вченого обрали старшим науковим співробітником Інституту суспільних наук АН УРСР. Суспільно-політичні зміни на возз'єднаних з Україною землях він не сприйняв, відмовився від посади професора і в 1940 р. виїхав спочатку до Польщі, а потім – до Німеччини [8, с. 456].

Післявоєнна Німеччина опинилась у складній політичній, економічній і соціальній ситуації, оскільки країна була зруйнована, а найважливіші галузі економіки не давали необхідних прибутків, емігрантські утворення не мали стабільного фінансування, не вистачало продуктів харчування. Все це істотно впливало і на життєдіяльність українських емігрантів, функціонування національних культурних, навчальних, науково-дослідних структур, реалізацію намічених ними планів подальшого розвитку. Незважаючи на численні негаразди наукові організації української діаспори планували вивчення різних економічних, соціальних, технічних і гуманітарних питань, необхідних для майбутньої незалежної України. Бажання професора І. І. Витановича займатися дослідженнями економіки і кооперації сприяли його вибору працювати у заснованій Б. М. Мартосом Українській вищій школі економіки, яка діяла з 1945 р. у Мюнхені. Протягом наступних 4-х років Б. М. Мартос як очільник школи організовував усебічну змістовну підготовку економістів, кооператорів, проведення науково-дослідної роботи [14, арк. 29]. Для студентів цього навчального закладу І. І. Витанович викладав соціологію та історію кооперації, у 1947 р. підготував підручник «Історія народного господарства» [8, с. 426]. Одночасно він викладав новітню історію в Українському вільному університеті [18, арк. 34]. Цей освітній заклад, представляючи університетську науку в зарубіжжі, мав відповідну кількість професорського персоналу і студентів, готував кадри вищої кваліфікації для українських вузів – Української

УТКІН Олександр

господарської академії, Українського технічно-господарського інституту, Українського педагогічного інституту, Студії пластичного мистецтва. Університет розробляв і пропагував українські університетські курси, видавав і поширював українознавчу літературу, допомагав зарубіжним українцям отримати сучасну освіту, брав активну участь у роботі різних міжнародних та національних організацій, перетворившись на провідний науково-дослідний центр українознавства в діаспорі.

Будучи професором економічного факультету вищого навчального закладу, І. І. Витановичу разом з колегами доводилося вирішувати складні завдання подальшого розвитку аграрної освіти й науки, затверджені керівництвом перебазованого з Чехословаччини до Німеччини Українського технічно-господарського інституту (УТГІ). В нових умовах освітньо-дослідний комплекс, продовжуючи і розширюючи справу господарської академії й технічно-господарського інституту в ЧСР, окреслив важливу мету «розбудувати незалежну українську високу політехнічну школу власними силами і у власних інтересах» [16, арк. 1]. Досягнення цієї мети здійснювалось через: 1) фахові високошкільні факультети з восьми- та шестисеместровим навчанням; 2) вузчі фахові курси; 3) навчально-освітні курси; 4) короткотермінові курси з окремих предметів. Інститут займався виданням і копіюванням книг технічно-господарського та загальноосвітнього змісту, організував аудиторне й заочне навчання [21, арк. 2].

Поступова реалізація мети відображалась у багатогранній роботі різних підрозділів: п'яти факультетів – агрономічно-лісового, економічного, інженерного, ветеринарно-медичного і фармацевтичного, наукового сектора, сектора середніх та фахових шкіл і курсів, сектора аудиторного навчання, сектора заочного навчання. Інститут розташовувався в Мюнхені, Регенсбурзі та Аугсбурзі. У 1945–1952 рр. у ньому навчались 1 290 студентів, з них на економічному факультеті – 61 студент (спеціальність «економіст»; аудиторний

сектор), де економічну дисципліну «Історія народного господарства» («Історія соціально-політичних доктрин») викладав І. І. Витанович [18, арк. 66]. Навчальний процес у вузі забезпечували 54 професори, 46 викладачів і 14 технічних працівників [19, арк. 2–3]. В інституті діяли в основному ті ж кафедри, що відіграли головну роль у навчальному процесі і чехословацького періоду. Викладачами були всесвітньо відомі вчені: лісівник Б. Г. Іваницький, ґрунтознавець Г. Г. Махов, економісти і кооператори Б. М. Мартос та І. І. Витанович, агрономи В. М. Доманицький і В. М. Чередієв, автори підручників і наукових праць В. Городецький, Ю. Гончаренко, Є. В. Храпливий.

Національно-зорієнтований професорсько-викладацький колектив навчально-дослідного комплексу, ставши його своєрідним мозковим центром, сконцентрованим у наукових і адміністративних структурах – ректораті, Сенаті, на факультетах, – формував широку мережу вищих, середніх та нижчих закладів освіти. Це сприяло зближенню, порозумінню і згуртуванню українських емігрантів, залученню їх до співпраці з різноплановими утвореннями господарського, культурного, освітнього та наукового спрямування. Така діяльність переслідувала й іншу важливу мету – вписатися в зарубіжне суспільство, знайти в ньому стале місце проживання і праці, підвищити свій соціальний статус, використовуючи набуті знання та можливості етнічних організацій. Від кваліфікації викладачів, їх вимогливості й працездатності, вміння працювати з навчальним контингентом, спрямовувати наукові пошуки на вивчення певної літератури і проведення досліджень для обґрунтування нових ідей залежали перспективи подальшої роботи майбутніх фахівців.

Високоякісну освітню, науково-дослідну і видавничу діяльність демонстрував професорсько-викладацький склад, гарантуючи добротні теоретичні знання й практичні вміння випускників інституту. Яскравою

особистістю серед вчених, зокрема теоретиків і практиків кооперації, був професор Б. М. Мартос, який підготував декілька підручників, світового рівня монографію «Теорія кооперації», викладав різні дисципліни економічного циклу. Професор І. І. Витанович, економіст і кооператор, мав великий життєвий досвід, педагогічний стаж, вміло працював зі студентами, висвітлював проблеми теорії народного господарства, кооперативного руху та соціології. Палким пропагандистом досягнень науки й освіти, економічних знань та модерного хліборобства був агроном, професор сільськогосподарської економії Є. В. Храпливий, який у процесі навчання і виховання студентів готував високоосвічених економістів й організаторів виробництва.

Професор І. І. Витанович, як і інші колеги, вважався співробітником наукового сектору, які спільними зусиллями створювали бібліотечний фонд навчальних видань, готували підручники, методичні рекомендації, інструкції для навчання студентів-заочників та курсантів, завдання для проходження практики з різних предметів, тематику курсових і дипломних робіт, навчальні програми, збірники наукових статей, планові дослідження. Викладачі інституту, вивчаючи актуальні проблеми природничих, технічних, економічних, гуманітарних та суспільних наук, намагались віднайти ефективні відповіді на істотні питання теорії та практики названих галузей, дальшого розвитку народного господарства. Потребували поглибленого вирішення ряд положень основних наукових дисциплін та існуючої у вузі спеціалізації господарсько-технічних фахівців, зокрема з економіки, будівництва, агрономії, лісівництва, ветеринарії, медицини. Навчальний контингент вищих, середніх шкіл та курсів аудиторного й заочного навчання потребував добротних підручників і допоміжних видань з цілісним, послідовним, глибоким аналізом матеріалу з теорії становлення та розвитку певних наукових дисциплін, зі врахуванням успіхів тогочасної науки, техніки, новітніх технологій.

З цією метою для студентів і курсантів у 1945–1948 рр. було розмножено 39 курсів лекцій (5680 сторінок), дещо пізніше роздрукували ще 14 курсів лекцій (1400 сторінок), видано 17 різних підручників [20, арк. 52]. Ці видання готувалися на основі нових підвищених вимог до написання підручників і мали відповідати рівню європейської вищої освіти. Науковий сектор, до діяльності якого мав пряме відношення і професор І. І. Витанович, й інші сектори видали ряд підручників: «Політична економія» М. М. Добриловського, «Цивільне право», «Торговельне право» А. Яковліва, «Неорганічна хімія» С. Д. Комарецького, «Ботаніка. Ч. 1. Морфологія рослин» І. П. Мазепи, «Ботаніка. Анатомія рослин» та «Ботаніка. Фізіологія рослин» В. М. Чередієва. Для студентів аудиторного навчання агрономічно-лісовий факультет видав 4 нові підручники, економічний факультет – 1 [19, арк. 55]. Студенти заочного сектору в кінці 1947 р. отримали 32 підручники, авторами яких були професори Б. М. Мартос, Д. В. Антонович, Б. Г. Іваницький та ін. У звіті заочного сектора УТГІ за 1947–1948 рр. відзначається, що інститут видав працю І. І. Витановича «Західноукраїнське село, його історія і сучасний стан», а також роботи Є. В. Храпливого, Г. Г. Махова, К. А. Мацієвича. Всього за вказані роки розпродали 2230 підручників на суму 33510 німецьких марок [17, арк. 28].

Інтелектуальна продукція, підготовлена професором І. І. Витановичем та іншими членами УТГІ, як і вся матеріально-технічна база навчально-виховної і дослідно-видавничої роботи, слугувала підготовці високоосвічених господарсько-технічних кадрів для промисловості та сільського господарства, вихованню українських патріотів, майбутніх будівничих незалежної України. Різноманітна інформація навчальних дисциплін, їхній зміст і спрямованість, відображаючи результати наукового пізнання людського буття, природи і суспільства, несли узагальнені уявлення реальності та впливали на формування світоглядних основ студентів, їхніх суспільно-політичних поглядів та оволодіння інженерними знаннями.

Окрім освітньої діяльності у вузах, І. І. Витанович співпрацював із засобами масової інформації, редакцією «Енциклопедії українознавства», підготував для неї ряд матеріалів з історії економічного розвитку України. Підривали повноцінне функціонування навчального закладу матеріально-фінансовий стан політехніки, від'їзд студентів в інші країни. Німеччину залишали відомі вчені – професори й доценти В. Городецький, Б. М. Мартос, Я. М. Моралевич, І. Розгін, О. Савицька, В. Савицький та ін. У квітні 1949 р. І. І. Витанович виїхав у США [19, арк. 83]. Лише протягом квітня–травня 1949 р. в цю країну виїхали 19 науковців УТГІ [19, арк. 183–187].

На американському континенті І. І. Витанович працював бібліотекарем у Чикаго, займався науково-дослідною працею, переважно в галузі економічної історії України, публікував аналітичні матеріали в «Енциклопедії українознавства», різних засобах інформації, присвячені проблемам економіки, історії, зокрема, історії козацтва. У 1954 р. було надруковано дослідження І. І. Витановича «Кость Паньківський ідеаліст громадської праці і віри у власні сили народу». Її автор, розкриваючи повсякденну турботу К. Паньківського за долю народу, важливість національно-патріотичного виховання українців, вбачав у цьому зразкову роботу патріота, який мав своє уявлення про характер і зміст громадської та кооперативної діяльності, форми і методи досягнення головної мети щодо створення незалежної України. У дослідженні показано, що К. Паньківський, проводячи безліч громадських акцій, став одним із найпопулярніших діячів не тільки Галичини, а й Великої України.

Все це нагадувало дії західноукраїнських культурно-освітніх активістів та їх перших піонерів кооперативного руху. Як і деякі інші галицькі інтелігенти, К. Паньківський почав усвідомлювати гостру потребу переходу від культурного просвітництва до організації господарсько-економічних структур і матеріального забезпечення населення. Але для втілення в життя цих задумів важливо було формувати кооперативну свідомість, щиро працювати, щоб

переконати людей у правильності мети, віри в самоорганізацію й громадську самодопомогу народу. Головною метою проведених заходів вважав удосконалення людини, створення ефективної форми господарювання, школи індивідуальної та громадської моральності [5, с. 8]. «В кооперативах капітал, а не людина з інтелігенцією, характером і вірою в майбутнє є творчою силою», – писав К. Паньківський [5, с. 37]. Кооперативні формування повинні об'єднувати громадян чесних, ретельних, свідомих сили своєї згуртованості, бо таке об'єднання, усуваючи визиск у будь-якій формі, стане «засобом творення людей доброї волі» – нових людей [5, с. 36].

З 1888 р. К. Паньківський став управителем Інституту св. о. Николая «Руського педагогічного товариства», де виховувалась шкільна молодь, гімназисти – діти з інтелігентних родин, для яких готувались книги, більшість надрукованих праць роздавав безкоштовно, щоб їх читали. Він заснував бібліотеку, видав перший політичний часопис «Батьківщина», потім часопис «Зеркало», почав працювати майже у всіх видавництвах Товариства «Просвіта», редагував часопис «Читальня». Редакторську й видавничу роботу виконував безоплатно [5, с. 17]. Працюючи в управі НТШ, взяв активну участь в організації Бібліотеки НТШ. Для популяризації ідей українознавства, визвольної боротьби українців підтримував зв'язки з відомими письменниками, вченими з Наддніпрянщини – М. Коцюбинським, О. Кониським, П. Грабовським, В. Доманицьким, зберігав повагу і щирю любов до діячів науки, культури і освіти. Спостерігаючи життя українців, добре знаючи його істотні проблеми, співчуваючи народним масам, які терпіли економічний тиск від чужої влади, виступив головним організатором української кооперації в Галичині. Як співробітник журналу «Економіст», роз'яснював завдання і методи роботи кооперативних утворень, відзначав їх реальні можливості матеріального піднесення народних мас. Пропаганді діяльності кооперації присвячував щорічно 40–50 статей, в яких аналізував успіхи й невирішені

питання у функціонуванні споживчих товариств, торговельних спілок, участь жінок у цих процесах. Молоді автори таких публікацій, зрозумівши сутність кооперації, ставали палкими прихильниками кооперативізму, поширювали його принципи [5, с. 32].

У своїх творах К. Паньківський часто звертався до інтелігенції, прививаючи їй економічний патріотизм. Будучи великою школою життя, кооперативні товариства в процесі спільної праці їхніх членів формують почуття солідарності, поширюють освіту, допомагають різним навчальним структурам, бібліотекам, народним домам, читальням. І. І. Витанович називав К. Паньківського кооператором-оптимістом, ентузіастом і мрійником, який не лякався віри утопістів, що сподівались за допомогою спілок, можливо, змінити людей і світ. Він прагнув віднайти систему не лише покращення певних сподівань, а й цілу програму реформ суспільного ладу, обґрунтовуючи це спільними головними принципами діяльності всіх видів кооперативних спілок. К. Паньківський сумнівався в можливості кооперації вирішити всі питання, але в будь-якому випадку такі програми не принесли б шкоди суспільству [5, с. 40].

Підготовлена І. І. Витановичем фундаментальна праця «Історія українського кооперативного руху» охоплює період з другої половини ХІХ до початку ХХ ст., розкриває політичну й соціально-економічну обстановку, містить узагальнюючий розділ «Спадщина великої мети». Автор готував це дослідження протягом тривалого часу, проживаючи далеко від рідного краю. Він відзначає, що кооперативний рух більше 70 років був тісно пов'язаний з національно-політичними й суспільно-визвольними змаганнями українського народу. Цей рух став помітним явищем тих часів, адже виходив з реального життя народних мас, відображав їхні прагнення до свободи, добра і справедливості. До 1939 р. він солідаризувався з міжнародним кооперативним рухом, а його керівники були членами Міжнародного кооперативного союзу.

У результаті ретельного вивчення достовірних матеріалів автор науково обґрунтував найважливіші періоди історії українського кооперативного руху, показав їх характерні особливості, проаналізував творчість відомих практиків і вчених, таких як Ф. Щербина, М. Баллін, М. Зібер, В. Нагірний, М. Левитський, О. Русов, Х. Барановський, К. Левицький, А. Жук, М. Туган-Барановський, Б. Мартос, К. Мацієвич, Ю. Павликовський, Є. Храпливий, С. Бородаєвський, В. Доманицький та ін. Витоки української кооперації І. І. Витанович розпочинає з висвітлення політичних, соціальних, економічних і національних аспектів панування Польщі та Росії на українських землях, де більшість земель належала поміщикам. Ліквідація кріпацтва не усунула гноблення селян, змінивши лише свою форму. Кріпацький пережиток, що залишився в Росії після 1861 р., проявлявся у правовій відокремленості, нерівноправності селянства, що великою мірою пов'язувало його господарську ініціативу та зупиняло культурний поступ [4, с. 25]. Колоніальна експансія народного господарства України відображалась у громадській думці, засобах інформації, науці, середовищі народних мас. У таких умовах виник український кооперативний рух, в якому поряд з загально-кооперативними положеннями поєднувались своєрідні ідейні спрямування, перетворившись на раціональний засіб об'єднаних прагнень до відродження нації [4, с. 43]. В Україні 1860–1870-х рр. виникли перші споживчі та кредитні товариства. Пізніше в 1890-х рр. зросла зацікавленість кооперацією у зв'язку з діяльністю палкого прихильника української кооперативної ідеї М. Левитського – «артільного батька», який вважав, що «кооперація є найліпше й найкраще виявлення людського генія в межах соціально-економічного будівництва» [4, с. 165].

У дослідженні значна увага звертається на висвітленні сутності кооперативного будівництва періоду 1917–1921 рр., якому властиві кількісне та якісне зростання кооперативних утворень, ідейне спрямування і збагачення традицій українського кооперативізму. Все це мало велике значення для

організації та функціонування народного господарства України. І. І. Витанович виділяє період 1921–1939 рр., коли на західноукраїнських землях розширювалось кооперативне будівництво, з'явилися економічно сильні кооперативні товариства, а народні маси підтримували ідеали кооперації.

Розширенню кооперативної мережі сприяла відновлена 1922 р. в Україні «Книгоспілка», друкуючи книги переважно про кооперацію, сільське господарство, педагогіку, твори відомих українських письменників. У роки НЕПу в Києві функціонував Кооперативний інститут, який готував фахівців вищої кваліфікації. При цьому вузі діяли педагогічні курси з трьома відділами, кафедра кооперації, де навчались майбутні професори кооперації, а в новостворених технікумах і професійних кооперативних школах, на різних курсах виховували фахівців середньої і низової кооперативної ланки. Кооперація в ті роки сприяла відбудові народногосподарського комплексу в УРСР – збільшилась посівна площа, середня врожайність з одного гектара, зросло поголів'я великої рогатої худоби, коней, овець, кіз, свиней, покращились промислові показники. «Кооперація була тоді реальним фактором у боротьбі за самобутність народного господарства України, проти її колоніального визиску... наслідком напруженої праці й зміцненої солідарності українського громадянства, його розбуджених визвольних, національних і соціальних стремлінь та творчих амбіцій», – писав І. І. Витанович [4, с. 294–295]. У СРСР 1930-х рр. соціально-правовий статус кооперації порівняно з періодом 1920-х рр. був значно занижений, що означало її фактичну ліквідацію. «Мотиви того розгрому кооперації, – відзначав Генеральний секретар Міжнародного кооперативного союзу Г. Мей, – є просто фантастичні й не стоять у ніякому відношенні до громадської організації, ані до її демократичної конституції» [4, с. 303].

Аналізуючи великий фактичний матеріал, автор енциклопедичного дослідження переконливо показує, що західноукраїнські землі й населення у

XIX – на початку XX ст., періоду між двома світовими війнами, перебуваючи у складі різних держав, користуючись неоднаковими законами, відчували, що кооперація не завжди підтримувалася їхніми урядовими структурами. У таких умовах лідери кооперативного руху, гуртуючи українців, мобілізували їх на організацію взаємодопомоги, утвердження сталого господарювання, національної культури, виступаючи школою громадського життя, що виховувала національний світогляд, патріотизм, допомагала кооператорам вижити й націлювала на створення кооперативних господарств.

У післявоєнний період українці, опинившись у багатьох країнах Америки, Австралії, Європи, почали створювати різні види кооперативів – кредитних, промислових, навчальних, торговельних, товариств «самопомоги», які мали підготовлені управлінські кадри й успішно працювали, керуючись принципами кооперації. Професор І. І. Витанович у 1960-х рр. запропонував створити в еміграції Український кооперативний центр для ідейної співпраці, збору організаційних та економічних даних, презентації в зарубіжжі, передачі молоді української великої спадщини, підтримки українських кооперативів у спілкуванні з міжнародним кооперативним центром та кооперативними формуваннями країн, де проживають українські емігранти.

Велике за обсягом, насичене значним фактичним матеріалом і глибоке цілісне висвітлення українського кооперативізму, оригінальне за змістом, з обґрунтованими висновками й теоретичними узагальненнями дослідження професора І. І. Витановича «Історія українського кооперативного руху» є унікальною роботою, однією з найкращих праць в українській економічній літературі. Український вчений займався громадською, науково-дослідною і педагогічною діяльністю, вивчав історію України, історію народного господарства, економіку. Але основну увагу зосереджував на дослідженні різних проблем кооперації – її історії, теорії та практики, аналізував причини, витоки кооперативних положень в історії України, основні ідеї вчених-

кооператорів. Він добре знав суспільно-економічні погляди, ставлення до організації товариств самодопомоги кооператорів В. Нагірного, К. Паньківського, Ю. Павликовського, М. Туган-Барановського, які поширювали ідеї національного кооперативізму, а своєю працею, порадами допомагали людям, залучаючи їх до нового господарювання, використовуючи при цьому вагомі аргументи матеріального і духовного характеру для працюючих в кооперативних структурах. Усі види діяльності І. І. Витановича та його однодумців служили втіленню в життя ідеалів кооперації, яка виховуватиме нових людей і створюватиме цивілізоване господарювання.

Список використаних джерел та літератури

1. Витанович Ілля. Ред. стаття. Енциклопедія українознавства. Львів, 1993. Т. 1. 400 с.
2. Витанович І. Володимир Навроцький (1847–1882). Перший український статистик-економіст в Галичині на тлі своєї доби. Львів, 1934. 82 с.
3. Витанович І. Досвід над селом як передумова кооперативного будівництва. *Кооперативна республіка*, 1937. Ч. 11.
4. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. 624 с.
5. Витанович І. Кость Паньківський – ідеаліст громадської праці і віри у власні сили народу. Нью-Йорк, 1954. 47 с.
6. Витанович І. Традиції Кирило-Мефодіївського братства в народинах українського кооперативного руху. *Кооперативна республіка*, 1939. Ч. 4. С. 104–109.
7. Витанович І. Українська кооперація діаспори. Історичний огляд. 1930–1995. Чикаго-Київ, 1996. 304 с.
8. Гелей С. Ілля Витанович. Українські кооператори. Історичний нарис. Книга 1. Львів, 1999. С. 421–433.
9. Горинь В. Т. Витанович Ілля Іванович. У кн.: Енциклопедія сучасної України. Київ, 2005. Т. 4. 700 с.
10. Качор А. Мужі ідеї і праці. Вінніпег, Торонто, Клівленд, 1974. 343 с.
11. Марочко В. І. Витанович Ілля. Енциклопедія історії України. Київ, 2003. Т. 1. 688 с.
12. Український технічно-господарський інститут: Подебради, Регенсбург, Мюнхен: 1932-1952. Нью-Йорк, 1962. Т. 2. 272 с.
13. Центральний державний архів вищих органів влади України (ІЦДАВО України). Ф. 3839. Оп. 1. Спр. 137.

14. Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ). Ф. 24. Оп. 1. Спр. 16.
15. ЦДАЗУ. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1.
16. ЦДАЗУ. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 21.
17. ЦДАЗУ. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 28.
18. ЦДАЗУ. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 39.
19. ЦДАЗУ. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 6.
20. ЦДАЗУ. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 9.
21. ЦДАЗУ. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 50.

References

1. Vytanovych, Illia (1993). Red. stattia. Entsyklopediia ukrainoznavstva [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. Lviv [in Ukrainian].
2. Vytanovych, I. (1934). Volodymyr Navrotskyi (1847–1882). Pershyi ukraïnskyi statystyk-ekonomist v Halychyni na tli svoiei doby [The first Ukrainian statistician-economist in Galicia against the background of his time]. Lviv [in Ukrainian].
3. Vytanovych, I. (1937). Dosvid nad selom yak peredumova kooperatyvnoho budivnytstva. Kooperatyvna Respublika [Experience over the village as a prerequisite for cooperative construction. Cooperative Republic]. Part 11 [in Ukrainian].
4. Vytanovych, I. (1964). Istoriia ukraïnskoho kooperatyvnoho rukhu [History of the Ukrainian cooperative movement]. Niu-York [in Ukrainian].
5. Vytanovych, I. (1954). Kost Pankivskyi – idealist hromadskoi pratsi i viry u vlasni syly narodu [Kost Pankivskyi is an idealist of public work and faith in the people's own strength]. Niu-York [in Ukrainian].
6. Vytanovych, I. (1939). Tradytsii Kyrylo-Mefodiivskoho bratstva v narodynakh ukraïnskoho kooperatyvnoho rukhu. Kooperatyvna Respublika [Traditions of the Cyril-Methodiev Brotherhood in the Ukrainian cooperative movement. Cooperative Republic]. Part 4 [in Ukrainian].
7. Vytanovych, I. (1996). Ukraïnska kooperatsiia diaspory. Istorychnyi ohliad. 1930–1995 [Ukrainian diaspora cooperation. Historical review. 1930–1995]. Chykaho-Kyiv [in Ukrainian].
8. Helei, S. (1999). Illia Vytanovych. Ukraïnski kooperatory. Istorychnyi narys [Illia Vytanovych. Ukrainian cooperators. Historical essay]. Book 1. Lviv [in Ukrainian].
9. Horyn, V. T. (2005). Vytanovych Illia Ivanovych. U kn.: Entsyklopediia suchasnoi Ukraïny [In book: Encyclopedia of modern Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
10. Kachor, A. (1974). Muzhi idei i pratsi [Men's ideas and work]. Vinnipeh, Toronto, Klivlend [in Ukrainian].
11. Marochko, V. I. (2003). Vytanovych Illia. Entsyklopediia istorii Ukraïny [Encyclopedia of the history of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].

12. (1962). Ukrainskyi tekhnichno-hospodarskyi instytut: Podebrady, Rehensburh, Miunkhen: 1932-1952 [Ukrainian Technical and Economic Institute: Podebrady, Regensburg, Munich: 1932-1952]. Niu-York [in Ukrainian].
13. The Central State Archive of the Higher Authorities of Ukraine. Fund 3839, Inventory 1, Unit 137 [in Ukrainian].
14. The Central State Archive of Ukrainians Abroad. Fund 24, Inventory 1, Unit 16 [in Ukrainian].
15. The Central State Archive of Ukrainians Abroad. Fund 64, Inventory 1, Unit 1 [in Ukrainian].
16. The Central State Archive of Ukrainians Abroad. Fund 64, Inventory 1, Unit 21 [in Ukrainian].
17. The Central State Archive of Ukrainians Abroad. Fund 64, Inventory 1, Unit 28 [in Ukrainian].
18. The Central State Archive of Ukrainians Abroad. Fund 64, Inventory 1, Unit 39 [in Ukrainian].
19. The Central State Archive of Ukrainians Abroad. Fund 64, Inventory 1, Unit 6 [in Ukrainian].
20. The Central State Archive of Ukrainians Abroad. Fund 64, Inventory 1, Unit 9 [in Ukrainian].
21. The Central State Archive of Ukrainians Abroad. Fund 12, Inventory 1, Unit 50 [in Ukrainian].

Рецензенти:***С. С. Падалка, д. і. н., проф.;******Г. В. Салата, д. і. н., доц.******Надійшла до редакції: 25.05.2023 р.***